

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

РУДЕНКО Лариса Анатоліївна

**ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОГО
ЧИТАННЯ**

13.00.01 - теорія та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук

КИЇВ - 1997

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України.

Науковий керівник: - кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
МИРОПОЛЬСЬКА Наталя Євгенівна

Офіційні опоненти: - доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
КОВАЛЬ Лариса Григорівна
- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
МАРТИНЕНКО Валентина Олександрівна

Провідна установа: Волинський державний університет
ім.Лесі Українки

Захист відбудеться "25" квітня 1997 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.32.02 в Інституті педагогіки АПН України за адресою: 252001, м.Київ-1, вул.Трьохсвятительська,8

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки АПН України.

Автореферат розіслано "20" березня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.П.ЛЕГКИЙ

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. В умовах процесу гуманізації та гуманітаризації освіти, що потребує “перегляду змісту насамперед шкільних предметів гуманітарного та естетичного циклів у контексті досягнень світової цивілізації”*, важлива роль належить естетичному вихованню, спрямованому на розвиток естетичних почуттів людини, оволодіння нею певними цінностями і знаннями в галузі мистецтва.

Реалізація цих ідей має здійснюватися через усі навчальні предмети, та провідна роль тут належить предметам естетичного циклу, до складових якого відносяться такі, що пов’язані з мистецтвом - література, образотворче мистецтво, музика. Питання взаємодії мистецтва з різноманітними аспектами навчання та виховання розглядалися в працях Б.Г.Ананьєва, В.Ф.Асмуса, Л.С.Виготського, О.В.Запорожця, О.М.Леонтьєва, Б.М.Неменського, В.О.Сухомлинського, Г.П.Шевченко, Б.П.Юсова та ін., у яких висвітлені проблеми сприймання, уяви, образного мислення, розвитку емоційно-почуттєвої сфери особистості. Різні види мистецтва діють на людину не однаково, залежно від її життєвого досвіду, психічних особливостей, розумового та емоційного розвитку. Тому, навчаючи школярів дисциплін, пов’язаних з художніми цінностями, важливо будувати навчально-виховний процес так, щоб діти розуміли предмет, оволодівали ним послідовно й систематично, досягаючи вищих рівнів розвитку інтелекту та почуттів, враховуючи при цьому специфіку даних предметів.

* Гончаренко С.У. Гуманітаризація освіти як першооснова розбудови освітньої системи України. // Освіта, 30 листопада 1994 р.

Завдання освіти - сформувати особистість шляхом передачі накопиченої людством культури, яка певною мірою складає соціальний досвід суспільства. Одним з компонентів останнього, тісно пов'язаним з усіма видами діяльності членів суспільства і впливаючим на них є "досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу й один до одного"* , котрий передбачає емоційні реакції на певні об'єкти, сформовану на цьому ґрунті здатність переживати різноманітні емоції, мати уяву про них та їх силу, викликати у себе такі емоції та адекватно відгукатися на емоції інших людей. У виникненні та прояві емоцій важливе місце посідають твори мистецтва, зокрема твори літератури як надбання мовної культури суспільства.

Питання естетичного виховання підрастаючого покоління засобами мистецтва слова досліджувалися Л.І.Айдаровою, О.М.Бандурою, Н.Й.Волошиною, С.І.Жупаніним, Н.Є.Миропольською, О.І.Нікіфоровою, З.І.Романовською та ін. У їх роботах підкреслюється, що слово - вагомий засіб естетичного розвитку особистості дитини, формування мовної культури школяра, виховання у нього читацької активності. Читання художньої літератури ставиться ними на чільне місце у процесі виховання гармонійної особистості.

Пізнання світу через словесне мистецтво відбувається на засаді того, що слово відображає як предметний світ, так і прагнення, переживання, настрої, почуття. Таким чином, виховання у дитини ставлення до літературних творів як до витворів мистецтва слова має сприяти розв'язанню завдання всебічного розвитку підрастаючого покоління взагалі, і формуванню у особистості естетичного ставлення до оточуючого світу, зокрема.

*Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. - М.:Педагогика, 1981.- С.41.

Найважливішим для формування основ такого ставлення в житті людини є молодший шкільний вік. Саме у цей період зазнають важливих для інтелектуального й емоційного розвитку змін мислення, пам'ять та сприймання дитини, активізується розвиток мовлення.

Вихідним положенням багатьох досліджень з вікової психології вважається теза Л.С.Виготського про залежність інтелектуального розвитку дитини від інтенсивності її емоційного життя. Саме на її терені варто підходити до вивчення усіх предметів естетичного циклу, зокрема до вивчення літературних творів, зважаючи на їх здатність впливати на почуття читача.

Грунтуючись на ідеях Л.С.Виготського, О.О.Потебні, І.Я.Франка про слово як засіб розвитку людини, про сприймання нею літературного твору, Г.Д.Клочек висуває концепцію рецептивної поетики /вивчення твору з позиції його сприймання читачем/. В її основу покладена теза про те, що кожний літературний твір по-різному впливає на кожного читача. Спираючись на ідеї концепції, припускаємо можливість естетичного розвитку дитини за умов певної організації роботи над творами літератури у процесі позакласного читання. Дитина має **відчувати й переживати** слово, а не просто фіксувати його як зовнішню інформацію. Поглиблена робота над художнім словом при опорі на елементарні уявлення про нього сприятиме активізації інтелектуальної діяльності учнів, яка супроводжуватиметься емоційним напруженням, внаслідок чого розумова діяльність забарвлюється емоційним змістом, а емоції набувають логічного оформлення. Отримана інформація, закріплена емоційно, становить надбання особистості.

Учні молодших класів прилучаються до мистецтва слова на уроках читання та позакласного читання. Винесення на педагогічну

раду проекту Варіанту програми самостійного /позакласного/ читання учнів початкових класів “Першооснови літературної освіти в початковій ланці школи” /автор Н.Ф.Скрипченко/ свідчить про необхідність перегляду змісту програми позакласного читання та естетичного виховання молодших школярів за допомогою літератури, яка виникла в сучасних умовах.

Проблемі організації позакласного читання в початковій школі приділяли увагу у своїх дослідженнях О.Я.Берестнева, Н.М.Дружиніна, О.В.Джежелей, М.О.Каргін, М.Д.Кобахідзе, В.О.Кустарьова, Е.М.Марієнгоф, М.Н.Наумчук та ін. Але, розглядаючи організаційні питання, ці дослідники не ставили перед собою завдання розв’язати проблему естетичного виховання дітей молодшого шкільного віку засобами літератури.

Дослідження проблеми естетичного виховання учнів початкової школи на уроках позакласного читання у шкільній практиці довело невідповідність велетенського потенціалу літератури як засобу виховання естетичних почуттів школярів ступеню його реалізації в навчально-виховному процесі. Таким чином, **актуальність** даної проблеми визначається необхідністю естетичного виховання молодших школярів засобами художнього слова, з одного боку, та недостатністю використання літератури з метою естетичного розвитку дітей молодшого шкільного віку, з іншого. Це й зумовило вибір теми дослідження: **“Естетичне виховання молодших школярів у процесі позакласного читання”**, а також окреслило об’єкт, предмет, мету та робочу гіпотезу.

Об’єкт дослідження - процес естетичного виховання у початкових класах середньої загальноосвітньої школи.

Предмет - використання елементів поезики як ефективного засобу естетичного виховання у процесі позакласного читання в

початковій школі.

Мета - теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність використання елементів поезики у процесі позакласного читання в природних умовах навчально-виховного процесу початкової школи.

У основу дослідження покладено **гіпотезу** про те, що рівень естетичної вихованості молодших школярів зростає за умов використання у процесі позакласного читання елементів поезики як каталізатора гармонійного розвитку інтелектуальної та емоційно-почуттєвої сфер дитини.

Метою та гіпотезою дисертаційного дослідження передбачено розв'язання таких завдань:

- вивчення теорії та практики естетичного виховання учнів молодших класів у процесі позакласного читання;
- узагальнення теоретичних концепцій з поезики як засобу естетичного виховання особистості;
- визначення психолого-педагогічних засад залучення дітей молодшого шкільного віку до елементів поезики;
- діагностика естетичної вихованості молодших школярів у процесі позакласного читання;
- розробка методики естетичного виховання учнів молодших класів засобами художнього слова на уроках позакласного читання та експериментальна перевірка ефективності її впровадження.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є праці видатних педагогів, присвячені питанням естетичного виховання учнів засобами мистецтва, положення психології про особливості розвитку дітей молодшого шкільного віку та праці Л.С.Виготського, О.О.Потебні, І.Я.Франка, на яких базується концепція рецептивної поезики.

У ході розв'язання поставлених завдань були використані такі методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної, філософської, літературознавчої, методичної літератури, бесіди з учнями та учителями, спостереження, театралізація, констатуючий та формуючий експеримент, аналіз письмових робіт учнів, інтерв'ювання.

Дослідження проводилося на базі середніх загальноосвітніх шкіл №№ 37, 70 м.Львова та №№ 27, 29 м.Полтави, у яких дисертантка самостійно проводила дослідно-експериментальну роботу з проблеми естетичного виховання молодших школярів засобами мистецтва слова на уроках позакласного читання, а також співпрацювала з учителями початкових класів. У експерименті брали участь 400 учнів молодших класів.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження полягає:

1/ у виявленні компонентів естетичної вихованості учнів початкових класів засобами літературного слова;

2/ у визначенні змісту елементарної літературознавчої підготовки учнів початкових класів на уроках позакласного читання та форми його подачі як підґрунтя естетичного виховання;

3/ у розробці методики естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання з використанням елементів поезики як ефективного стимулювання емоційно-почуттєвої та розумової сфер дитини.

Практична значущість дослідження визначається:

1/ впровадженням у навчально-виховний процес початкової школи розробленої методики естетичного виховання учнів молодших класів засобами художньої літератури на уроках позакласного читання;

2/ публікацією статей з рекомендаціями для учителів початкових класів щодо естетичного виховання молодших школярів засобами художнього слова на уроках позакласного читання.

Вірогідність наукових положень, висновків забезпечується результатами дослідно-експериментальної роботи, кількісної та якісної обробки здобутих даних, використанням методів, адекватних предмету, меті, завданням дослідження.

На захист виносяться положення про те, що:

- естетичне виховання молодших школярів у процесі позакласного читання забезпечується використанням розробленої методики, яка ґрунтується на вивченні елементів поезики як стимула гармонійного розвитку особистості в умовах поетапно організованої емоційно-інтелектуальної діяльності учнів;

- естетичне ставлення школярів до прочитаного твору складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів - інформаційного, практичного, творчого, емоційно-оцінного, - і є показником естетичної вихованості дітей.

Апробація результатів дослідження проводилася безпосередньо у педагогічній діяльності автора під час експериментальної роботи з естетичного виховання учнів початкових класів засобами мови літературного твору на уроках позакласного читання. Основні положення дисертації обговорювалися на конференціях: "Актуальні проблеми початкової школи" /Полтава, 1994 р., Полтавський педагогічний інститут, Велико-Тирнівський університет (Болгарія)/; "Проблеми естетичного виховання та художньої освіти в системі професійної підготовки вчителів" /Всеукраїнська науково-практична конференція, Полтава, 1995 р./; "Проблеми педагогічної науки в умовах розбудови національної школи" /звітна наукова конференція Інституту педагогіки АПН

України, Київ, 1995 р./; “Шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу в початкових класах та дошкільних закладах” /Міжвузівська науково-практична конференція, Полтава, 1996 р./, у повідомленнях автора на засіданнях кафедри філологічних дисциплін початкового навчання Полтавського педагогічного інституту ім.В.Г.Короленка, на засіданнях лабораторії естетичного виховання Інституту педагогіки АПН України /1993-1996 рр./, на засіданнях методоб'єднань середніх шкіл №№37, 70 м.Львова, №№ 27, 29 м.Полтави /1994-1996 рр./.

Впровадження: науково-практичні матеріали за результатами дослідження покладено в основу наукових статей. Результати дослідження висвітлені у п'яти публікаціях загальним обсягом 1,2 друк. арк.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено об'єкт, предмет дослідження, його мету, гіпотезу, завдання, методи, розкрито вірогідність, наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, викладено положення, які виносяться на захист, а також подано відомості про апробацію та впровадження результатів роботи у педагогічну практику.

У **першому розділі** - “**Стан проблеми дослідження в педагогічній теорії та практиці**” - визначається психолого-педагогічні передумови естетичного виховання молодших школярів засобами літературного твору; узагальнюються теоретичні концепції з поезики як засобу естетичного виховання; досліджується рівень естетичної вихованості молодших школярів та визначаються її компоненти.

Сутність естетичного виховання полягає у розвитку в людини

естетичного ставлення до навколишнього світу. Формування такого ставлення передбачає насамперед збудження естетичних почуттів та збагачення емоційно-почуттєвого досвіду особистості.

Досвід естетичного ставлення людини до дійсності складається історично. Мистецтво розкриває, узагальнює й систематизує його, передаючи у доступному багатьом людям вигляді. Об'єкти мистецтва, виступаючи як зовнішні враження, впливають на почуттєву сферу людини, сприяючи її естетичному розвитку. В результаті виникають переживання, які ніколи не проходять без наслідків і накладають відбиток на поведінку людини, впливають на її ставлення до довкілля. Психологи і педагоги зазначають, що найбільш інтенсивне формування ставлень до світу, які поступово трансформуються у властивості особистості, здійснюється у молодшому шкільному віці /Л.С.Виготський, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін та ін./.

Згідно з цією теорією, даний віковий період характеризується переходом мислення на новий ступінь, що супроводжується перебудовою й інших психічних процесів, особливо пам'яті та сприймання: пам'ять на основі мислення починає набувати логічного характеру, а сприймання з аналізуючого перетворюється на синтезуюче, тобто таке, що встановлює зв'язки. У процесах сприймання та уяви особливу роль відіграє слово. Воно поступово спрямовує дію сприймання, керує ним, а уява послідовно висуває на перший план значення слова як опори для створення нового образу, що виник внаслідок зовнішнього враження. Усе це є важливою передумовою естетичного виховання дитини 7-9 років, оскільки зовнішні враження складають одну з найвагоміших потреб молодшого школяра, яка згодом перетворюється у пізнавальну потребу. Збагачення запасу життєвих вражень дитини, трансформованих у емоційно забарвлені художні образи, сприятиме зростанню естетичної цінності створюваних образів, поширенню

суб'єктивно-емоційного досвіду сприймання навколишнього світу, і, таким чином, підвищенню рівня естетичної вихованості дитини.

Культура почуттів у поєднанні із знаннями, закріпленими емоційно, сприятиме перетворенню знань у переконання особистості. Тобто, розумовий і емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку варто здійснювати паралельно, у нерозривному зв'язку, прагнучи гармонії розуму й почуттів. Дослідники /В.В.Давидов, Л.В.Занков, Ю.М.Цукерман/ дійшли висновку про необхідність посилення впливу художньої літератури на естетичний розвиток особистості дитини, оскільки молодший шкільний вік є важливим для розвитку мовлення, творчої фантазії, пізнавальної активності учнів, що створює сприятливі передумови для того, щоб закласти у них основи повноцінного естетичного сприймання літературного твору.

Про значення художнього слова у вихованні естетичних почуттів учнів молодших класів писали С.І.Абакумов, В.Ф.Асмус, В.О.Мартиненко, Н.Є.Миропольська, О.В.Почупайло, З.І.Романовська та ін., наголошуючи, що прагнення емоційного сприймання літературного твору важливо сформувати у дитини з перших кроків опанування нею навичок читання. Н.Ф.Скрипченко пропонує здійснювати естетичне виховання молодших школярів на уроках позакласного читання, базуючись на художньо-естетичному та літературознавчому принципах. В центрі уваги вчителя та роботи учнів має бути слово, а літературний твір має розглядатися як витвір словесного мистецтва. Останнє положення визнане нами за вихідне при створенні власної методики естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання.

Використання засобів художнього слова з метою естетичного виховання молодших школярів на уроках позакласного читання зумовлюється також можливістю застосування усього розмаїття

дитячої літератури, перш за все беручи до уваги потенціал її впливу на формування гармонійно розвинутої особистості. За допомогою мови твору, яка виявляє себе в літературі як мистецтво /І.К.Білодід/, читач має навчитися розуміти й пояснювати пережиті ним почуття, емоційно їх оцінювати, естетично їх переживати. Серед різних підходів до вивчення художнього слова теорія літератури окремо виділяє психологічний та естетичний. В основу останнього покладено тезу про поетику як засіб викликати враження в душі читача /І.Я.Франко/, положення естетичних концепцій О.О.Потебні /"Естетика і поетика слова"/, Л.С.Виготського /"Психологія мистецтва"/, І.Я.Франка /"Із секретів поетичної творчості"/, що становлять суть концепції рецептивної поетики, зміст якої складає вивчення твору літератури з позиції його сприймання читачем. Положення даної концепції використані як вихідні при створенні власної методики естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання.

Читання художньої літератури є процесом пізнання світу через мову. Кожний предмет дійсності, її явища, риси та почуття людини позначаються словами. Дитина, навчившись говорити, несвідомо оволодіває номінативною функцією слова. Здобувши навички читання, діти зустрічаються з уже відомими словами у різних контекстах. Одне й те саме слово може виконувати різні функції /репрезентивну, емотивну, комунікативну/ залежно від вживання відповідно у епічних, ліричних, драматичних творах, а також бути носієм різноманітних змістових значень. Зустрічаючи у творі відоме слово, дитина щоразу сприймає його інакше, зважаючи на словесне оточення. Уявляючи собі образи, що виникли внаслідок сприймання цього слова, читач доповнює й поширює їх в уяві, творчо розвиває за допомогою фантазії, притаманної дитині молодшого шкільного віку. В результаті образи набувають чіткішої форми, яскравіших

барв, краще усвідомлюються і запам'ятовуються. За умов організації процесу позакласного читання, спрямованій на емоційне переживання художнього слова, ці образи будуть відчуватися дитиною, відкладатися у її підсвідомості, утворюючи своєрідний "банк даних", яким володітиме особистість. Через знайомі слова дитина намагатиметься пояснювати нові для неї вирази, поняття, явища, почуття, набуваючи при цьому нових уявлень та знань про оточуючий світ, а також пізнаючи себе як частинку цього світу, збагачуючи себе інтелектуально й духовно водночас.

Отже, у процесі опрацювання творів літератури на уроках позакласного читання учні зможуть проникнути у естетичний зміст творів, відкрити у собі нові почуття й переживання за допомогою нових уявлень про художнє слово. Зробити таке пізнання цікавим, ґрунтовним, емоційно насиченим допоможе **поетика художнього твору**, яку обрано засобом розвитку естетичних почуттів дітей молодшого шкільного віку.

З метою діагностики естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання був проведений констатуючий експеримент, який передбачав дослідження **ставлення** учнів 1-3 класів до прочитаних творів на основі їх **естетичного сприймання**. Ставлення як показник естетичної вихованості дитини складається з кількох компонентів, визначених на основі структури соціального досвіду як сукупності діяльностей людини, викладеної І.Я.Лернером:

- 1) *інформаційний;*
- 2) *практичний;*
- 3) *творчий;*
- 4) *емоційно-оцінний.*

Вибір компонентів зумовлюється завданням естетичного

виховання визначати естетичну орієнтацію людини та розвивати її творчі особливості та емоційно-почуттєву сферу. З метою виявлення в учнів рівня сформованості вказаних компонентів були застосовані методи бесіди та анкетування з використанням питань щодо знань, умінь і навичок, творчих завдань та питань для виявлення емоційної оцінки творів.

Аналіз бесід з учителями пересвідчив, що переважна більшість використовуваних форм роботи на уроках позакласного читання спрямована на виховання моральних почуттів дитини, а виховання естетичних почуттів, естетичний розвиток школярів, збагачення емоційно-почуттєвого досвіду учнів за допомогою літературного слова, що є не менш важливим для формування особистості, залишаються поза увагою педагогів.

Бесіди з учнями 1 та 2 класів надали можливість визначити дітей 7-8,5 років потенційно готовими до цілеспрямованого формування у них естетичного ставлення до літературних творів у подальшому навчанні, але оцінка дітьми творів ще не є естетичною, їх мова не відрізняється образністю, тому що для них головним є повідомлення сюжету, а не створення настрою твору.

Проаналізувавши відповіді третьокласників на питання анкети та виконання її завдань, зроблено висновок про те, що діти володіють деякими знаннями про жанрову класифікацію творів літератури, але вона є несистематизованою, школярі не уміють логічно її використовувати. Практичні навички третьокласників у роботі з художнім словом не усвідомлені, базуються лише на "механізмі спогадів". Виконувати творчі завдання школярам допомагають асоціації, причому не лише смислові, а й почуттєві, але й вони не підтримані інтелектуально-емоційним чинником. Приклади відповідей учнів свідчать про те, що діти **чують, бачать, відчувають** слово, але не в змозі пояснити це, що є результатом недостатньої

роботи на уроках над образністю художньої мови творів.

В цілому констатуючий експеримент показав низький рівень естетичної вихованості учнів початкових класів, що є наслідком приділення недостатньої уваги у процесі позакласного читання естетичному розвитку школярів.

У другому розділі - “Удосконалення естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання” - викладена методика естетичного виховання учнів молодших класів у процесі позакласного читання; описано хід і результати експериментальної перевірки її ефективності.

Програма формуючого експерименту передбачала естетичне виховання молодших школярів на основі сприймання ними художнього слова, його значення, звучання, а також впливу на збагачення емоційно-почуттєвої сфери дитини.

При створенні методики естетичного виховання учнів 1-3 класів у процесі позакласного читання були враховані недоліки, виявлені під час констатуючого експерименту /недостатність використання відповідних форм роботи, спрямованих на естетичне виховання молодшого школяра, брак уваги до образності художньої мови літературних творів у питаннях та завданнях до них, відсутність завдань, мета яких розвивати навичку відчувати слово, емоційно його переживати, оцінювати твір та ін./, тобто недостатнє спрямування процесу позакласного читання на естетичний розвиток особистості дитини.

Робота над літературним твором за програмою формуючого експерименту мала на меті удосконалення форм опрацювання твору у процесі позакласного читання в початкових класах за рахунок приділення особливої уваги поетиці творів як засобу естетичного виховання школярів.

Зміст роботи полягає у тому, що використовуючи форму уроку позакласного читання, учитель має спрямовувати усі методи і прийоми на формування естетичного ставлення до літературного твору за рахунок набуття школярами певних знань, умінь і навичок, пов'язаних з усвідомленим сприйманням творів, розвитком естетичних почуттів та збагаченням емоційного досвіду учнів. Усі застосовані методи і прийоми підпорядковуються завданню формування у дітей компонентів естетичної вихованості.

Інформаційний компонент забезпечує ознайомлення учнів на рівні уявлень з елементами поезики художнього твору та їх найпростішою класифікацією /роди та жанри літератури, тропи/. Увесь інформаційний матеріал розподіляється у часі і спирається на твори, вибрані для уроків позакласного читання. Для полегшення його сприймання учнями 1-3 класів усі поняття вкладені у текст дидактичної казки, створеної нами. Важливість цього компоненту для естетичного виховання полягає у змозі поєднання емоційного й інтелектуального розвитку дитини. Певні знання на тлі емоційного сприймання літературного твору розвиватимуть самостійне судження дитини, її емоційну палітру, спектр почуттів.

Практичний компонент нерозривно пов'язаний з попереднім. Усі відомості мають закріплюватися у процесі опрацювання творів на уроках позакласного читання та вдома. З цією метою розроблено питання та завдання, орієнтовані на емоційне закріплення здобутої інформації. Естетичний ефект практичного компоненту визначається напруженою діяльністю обох важливих для формування особистості сфер - інтелектуальної та емоційної: будь-яке сприймання художнього образу призводить до емоційного ставлення до нього, тобто до виникнення почуття. Таким чином, практично закріплюючи нові знання під час сприймання нових

творів. читач підіймається на вищі й вищі щаблі емоційного розвитку внаслідок зростання почуттєвого досвіду і перетворення простих житейських емоцій на емоції співпереживання.

Творчий компонент передбачає навичку виконання творчих завдань, основним напрямком яких є формування умінь використовувати діалог, образні вислови у мовленні, спілкуванні, складання казок, оповідань, віршиків за поданими початками, словосполученнями, описи образів уяви. Виконуючи такі завдання, учні наблизяться до осягнення естетичної суті слова, збагатять свій емоційний досвід за рахунок виникнення емпатії, осмислення описаних у творі подій. Уміння користуватися словом для вираження власних думок, станів, настроїв, переживань обов'язково приведе у рух емоційно-почуттєву сферу дитини. Отже, слово буде виховувати естетичні почуття, естетичне ставлення до оточуючого світу.

Емоційно-оцінний компонент свідчить про глибину проникнення учнів у естетичну сутність твору, міру усвідомленості їх сприймання, відчуття особливостей літературної мови, уміння пояснювати стан, переживання, емоції, викликані твором. Саме емоційна оцінка твору дитиною допоможе виявити, наскільки школяр володіє усіма набутими знаннями, уміннями й навичками, якою мірою він здатен переживати та співпереживати події твору, як змінюється його настрій, стан під впливом читання тощо. Реакція молодшого школяра на художній твір показує рівень естетичної вихованості дитини.

Усі вказані компоненти естетичної вихованості молодших школярів тісно пов'язані між собою, тому під час опрацювання певного твору необхідно звертати увагу на кожен з них.

Методика естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання орієнтована на поширення знань про слово, вироблення умінь і навичок щодо його сприймання, розуміння, переживання, використання у мовленні, формування ставлення до нього як до засобу вираження усього багатства почуттєвого світу людини. З опорою на літературознавчий та художньо-естетичний принципи “Першооснов літературної освіти в початковій ланці школи” в дисертації відокремлено **поняття** елементарної поетики, які є доступними й потрібними для становлення особистості учнів /роди та жанри літератури, тропи/. Причому жанри пропонується вивчати через їх належність до одного з трьох родів літератури, що допоможе систематизації вже відомої дітям інформації про жанри. Також у методиці розроблені **прийоми** /дидактична казка, опрацювання аудіолексики/ та **завдання** /складність яких є різною для учнів 1, 2 та 3 класів/, спрямовані на набуття учнями умінь і навичок самостійної роботи зі словом та мовою художніх творів, які сприяють закладенню основ повноцінного естетичного сприймання літературних творів у майбутньому, формують у дитини потребу читання, розвивають її творчі здібності та емоційно-почуттєву сферу /зробити переказ вірша, скласти казку із словосполученнями, які найбільше сподобалися у вірші; описати своє ставлення до творів; визначити слова, які допомагають письменникові створити певний настрій тощо/.

У ході формуючого експерименту опрацьовувалися твори українських поетів та прозаїків, які є дитячою класикою, бо пройшли термін випробування часом як високохудожні зразки літератури для дітей: О.Донченко “Скрипка”; О.Копиленко “Переполох”, “На березі”, “Жовкне листя”; О.Олесь “Чарівний край”, “Після грози”, “Вахляром проміння впало”; Л.Українка “Вже сонечко в море сіда”, “Останні квіти”; Т.Шевченко “За сонцем хмаронька пливе”, “І

небо невмите”, “Іду я тихою ходою”; Б.Стельмах “Біда навчить”. Названі твори є перлинами власне дитячої літератури, хоча не входять до шкільних програм. Разом з тим вони несуть велику кількість естетичної інформації, а також відповідають літературознавчому принципів /в кожному з них сконцентровані певні засоби виразності: так, наприклад, над епітетами найкраще працювати з творами Т.Шевченка, над порівняннями - Л.Українки, над метафорами - О.Олеся, над аудіолексикою - з п'єсою Б.Стельмаха тощо/.

З метою апробації розробленої методики естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання була організована й проведена експериментально-дослідна робота на базі молодших класів загальноосвітніх шкіл м.Львова та м.Полтави протягом 1994-1996 рр. в умовах перебігу навчально-виховного процесу.

Чотири етапи експериментальної роботи передбачали певні завдання на кожному з них. Так, метою першого, **інформаційного**, етапу було ознайомлення учнів з елементами поезики художнього твору на рівні уявлень. Завдання другого етапу - **практичного** - полягало у формуванні навичок розрізнення цих елементів у прочитаних творах. Також необхідно було з'ясувати, якою мірою діти користуються емоційним досвідом для розуміння та практичного застосування набутої інформації. Саме таке поєднання знань з емоціями, на нашу думку, покаже рівень сформованості у школярів інформаційного та практичного компонентів естетичного ставлення до твору.

Третій етап - **творчий** - присвячувався розвитку творчих здібностей учнів засобами літературної мови. Також з'ясовувався вплив запропонованих творів на школярів та питання: яким чином

нова інформація допомагає дитині зорієнтуватися у власному сприйманні твору, якою мірою збагачується мовний запас учнів за рахунок образних висловів, уживаних у художніх творах. Особлива увага зверталася на виявлення залежності творчих навичок від емоційного переживання дитиною літературного твору.

Емоційно-оцінний етап експериментальної роботи був скерований на з'ясування рівня сформованості естетичного ставлення молодших школярів до літературного твору на основі його сприймання. Протягом цього етапу досліджувалася здатність дітей описати свій настрій, ставлення до прочитаного, пояснити свої почуття до описуваних у творі подій, героїв.

Результати експериментальної роботи довели, що особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку є сприятливою передумовою формування естетичного ставлення до художнього слова на основі його сприймання. Останнє поглиблюється в разі залучення учнів до елементів поезики на рівні уявлень. Введення елементів поезики у процес позакласного читання не перевантажує учнів пізнавальним матеріалом, а навпаки, сприяє їх гармонійному розвитку на основі паралельного збагачення інтелектуальної та емоційно-почуттєвої сфер. Завдяки роботі над образністю художньої мови літературний твір впливає на розвиток естетичних почуттів учнів початкових класів. Систематична робота над формуванням естетичного ставлення молодших школярів до художнього слова та до літератури як до мистецтва сприяє загальному естетичному вихованню дитини.

З метою з'ясування ефективності розробленої методики естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання були проведені контрольні виміри - початковий і кінцевий в експериментальній та контрольній групах /контрольна група

протягом експерименту працювала за традиційною методикою/. Зіставлення показників естетичної вихованості молодших школярів довело ефективність розробленої методики, а також дозволило зробити ряд висновків:

Група - естетичне виховання учнів 1-3 класів за допомогою художнього слова можливе й необхідне, оскільки сприяє розвитку творчого потенціалу особистості, збагаченню емоційно-почуттєвого досвіду дитини, а також допомагає підвищувати інтелектуальний рівень за рахунок емоційного закріплення здобутих знань. Учні експериментальної групи значно поширили й систематизували свої уявлення про елементи поезики твору літератури, а також продемонстрували наявність сформованого естетичного ставлення до творів на свою естетичну вихованість наприкінці формуючого експерименту. Низький рівень у цій групі виявлено у 2,5 відс. учнів при вихідних даних 63,5 відс., у той час як контрольна група показала низький рівень у 49,3 відс. учнів. Набуття нової інформації позитивно вплинуло на формування нових умінь і навичок учнів та емоційне закріплення знань. Значного розвитку досягли творчі навички учнів експериментальної групи. Завдяки цілеспрямованій роботі над мовою літературних творів як засобом збагачення емоційно-почуттєвого досвіду учнів високих результатів досягнуто у формуванні емоційно-оцінного компонента естетичної вихованості, високий та середній рівень якого склали відповідно 36,9 та 59,8 відс.

Висновок В цілому, експериментально-дослідна робота з естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання довела, що уроки позакласного читання мають великий потенціал для естетичного виховання учнів засобами художнього слова. Використовуючи елементи поезики як каталізатор паралельного розвитку інтелектуальної та емоційно-почуттєвої сфер людини, ми

наближаємо її до пізнання гармонії світу та глибокого усвідомлення важливості самоудосконалення особистості.

У останньому розділі сформульовано **висновки**.

Естетичне виховання молодшого школяра засобами художнього слова покликане відігравати значну роль у навчально-виховному процесі початкової школи. Психологічні дослідження підтверджують необхідність здобуття якомога більшої кількості естетичних вражень дитиною 7-9 років. Численні враження у цей віковий період діти здобувають, пізнаючи світ через мову, завдяки зануренню у зміст нових слів, переживанню слова та його відчуттю, а також знайомлячись із творами літературного мистецтва.

Аналіз та узагальнення матеріалів дослідження дають підстави для того, щоб зробити такі висновки:

Підтвердилася робоча гіпотеза про те, що рівень естетичної вихованості учнів початкових класів зростає за умов використання у процесі позакласного читання елементів поезики як стимула гармонійного розвитку інтелектуальної та емоційно-почуттєвої сфер дитини.

Вивчення існуючої програмної документації з позакласного читання для початкової школи з метою виявлення об'єктивних можливостей естетичного розвитку учнів показало, що у розробці змісту методики позакласного читання недостатня увага приділена прийомам роботи над мовою художнього твору та вихованню естетичних почуттів учнів засобами літературного слова, можливості поезики як засобу виховання естетичних почуттів молодших школярів не враховуються.

Кількісний та якісний аналіз естетичної вихованості учнів 1-3 класів показав загалом “низький” рівень, що пов'язано, переважно, з відсутністю системного підходу до розв'язання завдань естетичного виховання учнів у процесі позакласного читання засобами мови

художнього твору.

Матеріал, здобутий під час науково-дослідної роботи, а також рекомендації учителів літератури та учителів початкових класів надали можливість розробити методiku естетичного виховання молодших школярів у процесі позакласного читання. Робота за цією методикою передбачала формування естетичного ставлення в учнів до художнього слова і умовно поділялася на чотири етапи, суть яких полягала у формуванні відповідно інформаційного, практичного, творчого та емоційно-оцінного компонентів естетичної вихованості учнів молодших класів.

Головна мета розробленого матеріалу - виховання у молодших школярів естетичного ставлення до слова та до літератури взагалі, почуття слова, збагачення на цій основі емоційно-почуттєвого досвіду дитини з метою забезпечення її гармонійного розвитку у майбутньому. Завдання, спрямовані на формування компонентів естетичної вихованості молодших школярів, дозволяють дитині творчо сприймати художні твори, переживати їх, відчувати словесні образи, розвивати їх за допомогою фантазії, висловлювати враження, користуючись збагаченою у процесі опрацювання творів лексикою.

Зіставлення вихідних даних з кінцевим результатом дослідження в контрольній та експериментальній групах учнів довело ефективність розробленої методики естетичного виховання учнів 1-3 класів у процесі позакласного читання, яка сприяє успішному оволодінню учнів знаннями, розвитку творчих здібностей, збагаченню сфери естетичних почуттів дитини, її емоційного досвіду за допомогою художнього слова.

Апробований матеріал дає можливість естетично виховувати дитину молодшого шкільного віку. Результати формуючого експерименту свідчать про те, що розроблена методика є ефективною і може бути використана у навчально-виховному

експерименту свідчать про те, що розроблена методика є ефективною і може бути використана у навчально-виховному процесі початкової школи.

Виконане дисертаційне дослідження не висчерпує усіх аспектів порушеної проблеми. Подальшого дослідження і наукового обґрунтування потребують питання впливу художнього слова на дітей інших вікових груп, робота над словом та мовою художніх творів у курсах гуманітарних гімназій, розробки окремих методик роботи над епічними, ліричними, драматичними творами з метою естетичного розвитку особистості учнів тощо.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Естетичне виховання школярів засобами художнього слова. //Початкова школа.- 1996.- № 3.- С.25-28.

2. Розвиток естетичних почуттів молодшого школяра за допомогою художнього слова. //Шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу в початкових класах та дошкільних закладах: Збірник наукових статей за матеріалами міжвузівської науково-практичної конференції.- Полтава, 1996.- С.132-136.

3. Позакласне читання у контексті проблеми естетичного виховання. //Проблеми естетичного виховання та художньої освіти в системі професійної підготовки вчителів: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.- Полтава, 1995.-С.223-225.

4. Шкільний тлумачний словник української мови /для початкових класів/.- Тернопіль: Збруч, 1995.- 172 с.- У співавт. /Василенко В.Д., Бобух Н.М., Олексеюк М.Й. та ін./

5. Актуализация художественно-эстетического интереса младших школьников. /Актуальные проблемы начальной школы: Международный украинско-болгарский сборник научно-методических статей. -Полтава - Велико-Тырново, 1994. - С.191-196. - У співавт. з Їрзою Г.О.

Руденко Л.А. Эстетическое воспитание младших школьников в процессе внеклассного чтения.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики.

Институт педагогики АПН Украины, Киев, 1997.

Диссертация представляет собой исследование эстетической воспитанности младших школьников средствами литературного слова. Автором разработана методика эстетического воспитания учащихся 1-3 классов в процессе внеклассного чтения, опирающаяся на использование элементов поэтики как стимула гармоничного развития чувственно-эмоциональной и интеллектуальной сфер ребенка. Обоснована эффективность методики в условиях поэтапно организованной умственно-эмоциональной деятельности школьников.

Rudenko L.A. The Subject. Aesthetic Education of Junior Pupils in Out-of-class Reading Process.

The Thesis in the form of manuscript competing for the candidation degree in pedagogics. Speciality 13.00.01 - Theory and History of Pedagogics.

Institute of Pedagogics of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kiev, 1997.

The Thesis presents the research of the Aesthetic education of junior pupils by the means of a literary word.

The author has worked out the method of the aesthetic education of the 1st-3rd form pupils in the out-of-class reading process based on the use of the elements of poetry as a stimulus of a child's sensuously-emotional and intellectual spheres harmonic development. The effectiveness of the method is proved in the conditions of the organized stage-by-stage mentally-emotional pupils' activity.

Підписано до друку 19.03.97 г. Формат 60x84/16

Ум.друк.арк. 1,0. Обл.-вид.арк. 1,0. Тираж 100. Зам.129.

Відділ оперативної поліграфії Центру "Міжнародна освіта"

227-12-75, 227-37-86

435826

The author has worked out the method of the aesthetic education of the 1st-3rd form pupils in the out-of-class reading process based on the use of the elements of poetry as a stimulus of a child's emotional and intellectual spheres harmonious development. The effectiveness of the method is proved in the conditions of the organization of the out-of-class reading process by the author.

The author has worked out the method of the aesthetic education of the 1st-3rd form pupils in the out-of-class reading process based on the use of the elements of poetry as a stimulus of a child's emotional and intellectual spheres harmonious development. The effectiveness of the method is proved in the conditions of the organization of the out-of-class reading process by the author.

The author has worked out the method of the aesthetic education of the 1st-3rd form pupils in the out-of-class reading process based on the use of the elements of poetry as a stimulus of a child's emotional and intellectual spheres harmonious development. The effectiveness of the method is proved in the conditions of the organization of the out-of-class reading process by the author.

The author has worked out the method of the aesthetic education of the 1st-3rd form pupils in the out-of-class reading process based on the use of the elements of poetry as a stimulus of a child's emotional and intellectual spheres harmonious development. The effectiveness of the method is proved in the conditions of the organization of the out-of-class reading process by the author.

The author has worked out the method of the aesthetic education of the 1st-3rd form pupils in the out-of-class reading process based on the use of the elements of poetry as a stimulus of a child's emotional and intellectual spheres harmonious development. The effectiveness of the method is proved in the conditions of the organization of the out-of-class reading process by the author.

The author has worked out the method of the aesthetic education of the 1st-3rd form pupils in the out-of-class reading process based on the use of the elements of poetry as a stimulus of a child's emotional and intellectual spheres harmonious development. The effectiveness of the method is proved in the conditions of the organization of the out-of-class reading process by the author.